

**Alan Cameron, *The Last Pagans of Rome*, Oxford
University Press, Oxford, 2011, 878 str.**

The Last Pagans of Rome je djelo koje je nastalo kao rezultat višedecenijskog proučavanja kasnoantičkog perioda, osobito religije i književnosti. Ovaj magnum opus britanskog klasičara Alana Camerona, sa preko 800 stranica i kroz dvadeset simbolično naslovljenih poglavlja, nastoji riješiti sve dileme vezane za posljednje pagane rimske aristokratije. Knjiga je svjetlo dana ugledala 2011. godine pod izdavačkom palicom Oxford University Pressa. Pored uvoda i zaključka, pitanje posljednjih pagana u kasnoantičkom Rimu tematizira se kroz dvadeset poglavlja: (1) *Pagans and Polytheists*, (2) *From Constantinus to Theodosius*, (3) *The Frigidus*, (4) *Priests and Initates*, (5) *Pagan Converts*, (6) *Pagan Writers*, (7) *Macrobius and the "Pagan" Culture of His Age*, (8) *The Poem against the Pagans*, (9) *Other Christian Verse Invectives*, (10) *The Real Circle of Symmachus*, (11) *The "Pagan" Literary Revival*, (12) *Correctors and Critics I*, (13) *Correctors and Critics II*, (14) *The Livian Revival*, (15) *Greek Texts and Latin Translation*, (16) *Pagan Scholarship: Vergil and His Commentators*, (17) *The Annales of Nichomachus Flavianus I*, (18) *The Annales of Nichomachus Flavianus II*, (19) *Classical Revivals and "Pagan" Art*, (20) *The Historia Augusta*.

Centralna ideja ovog djela jeste da se paganizam nije nastavio suprotstavljati rastućem kršćanstvu nakon IV stoljeća. Autor odbacuje ustaljeno mišljenje da su rimski paganski aristokrati ostali snažna sila sve do V stoljeća, te da su se čvrsto borili protiv rastućeg kršćanstva kroz propagandnu umjetnost i književnost. Borba paganizma protiv kršćanstva navodan vrhunac doživjela je u bici kod Frigida 394. godine. Cameron zastupa tezu da je taj paganski otpor samo mit, a nikako stvarnost. Svoje ideje temelji na istraživanjima zakona, poslanica, epigrafskih spomenika te književnih i umjetničkih djela IV i V stoljeća. U Cameronovom pisanju osjeti se doza kršćanske apologetike i odbojnost prema tradicionalnim grčkim i rimskim religijama koje naziva "besmislicama". Ostaje dojam da je kršćanstvo za njega bilo daleko superiornije u odnosu na paganizam. Cameronova istraživanja ograničena su na rimske paganske aristokrate pa samim time cjelokupna slika paganizma u kasnoj antici nije kompletirana. Autor se fokusirao na elitu rimskog senata koji su smatrani vođama paganske opozicije, kao što su Vettius Agorius Praetextatus, Quintus Aurelius Symmachus i Virius Nichomachus Flavianus. Povremeno se u autorovom izlaganju mogu pronaći poređenja sa modernim fenomenima i popularnom kulturom, sarkastične opaske o suprotnim mišljenjima, slikoviti opisi određenih događaja, a djelo krasi i osamnaest ilustracija.

U uvodnom poglavlju (*Introduction*) predstavljena je glavna ideja i cilj knjige, te je dat kratki pregled poglavlja unutar nje. Autor ističe kako nema dokaza koji bi potkrijepili ideju posljednjeg paganskog otpora koju su popularizirali Andrew Alfoldi i Herbert Block u ranom XX stoljeću. U prvom poglavlju (*Pagans and Polytheists*) Cameron analizira termin *paganus* koji je izgubio svoje prvobitno značenje ruralnog i civilnog i počeo označavati nevjernika iz kršćanske perspektive. Drugo poglavlje (*From Constantinus to Theodosius*) bavi se odnosom imperijalne politike prema paganizmu. Govori o tome zašto je Gracijan promijenio svoju politiku prema rimskom paganstvu i odbacio titulu *pontifex maximus*, Teodozijeve antipaganske legislacije, Eugeniju i državnim kultovima. Zaključuje da je najžešći udarac paganizmu zadala obustava državnog finansiranja. U trećem poglavlju (*The Frigidus*) Cameron osporava da je rat između Eugenija i Teodosija imao bilo kakve veze sa sukobom paganismom i kršćanstva. Mnogi religijski elementi u bici kod Frigida kao što su kršćanske molitve i paganska žrtvovanja Rufin i njegovi sljedbenici su prenaglasili ili izmislili kako bi se u događaj ubrizgala doza božanske drame. Poglavlje završava konstatacijom da je paganismom doživio svoju prirodnu smrt (Cameron, 2011, 131). U četvrtom i petom poglavlju (*Priests and Initiates i Pagan Converts*) autor ističe da različitost među samim paganima nije dozvoljavala bilo kakvu vrstu ujedinjenja. Oni koji su smatrani paganskim vođama bili su prije svega aristokrate i zemljoposjednici, a ne svećenici, tako da paganski kultovi nisu bili njihova primarna obaveza. Šesto poglavlje (*Pagan Writers*) posvećeno je sljedećim piscima: Rutilius Namatianus, Marius Victorinus, Ammianus Marcellinus, Julius Obsequens i Latinus Pactatus Drepanius. U sedmom poglavlju (*Macrobius and the "Pagan" Culture of His Age*) autor se protivi mišljenju da je Macrobiusova *Saturnalia* djelo iz kasnog IV stoljeća koje tačno prikazuje tadašnji paganski život. Smatra da je to djelo kršćanskog autora iz sredine V stoljeća i da je ono prožeto fikcijom. U osmom poglavlju (*The Poem against the Pagans*) analizira antipaganski spjev *Carmen contra paganos* nepoznatog autora, da bi u narednom poglavlju (*Other Christian Verse Invectives*) analizirao i druge antipaganske spjeve: *Carmen ad quendam*, *Carmen ad Antonium* i dvije knjige *Contra Symmachum*. U desetom i jedanaestom poglavlju (*The Real Circle of Symmachus i The "Pagan" Literary Revival*) Cameron daje širi kontekst kasnoantičke književnosti navodeći da ona nije paganska nego klasična, sekularna ili mitološka, a dijelom kulture bili su podjednako i paganska i kršćanska elita (Cameron, 2011, 398). Posebno se osvrće na takozvani "Simmahov krug" paganskih književnika. Dvanaesto i trinaesto poglavlje (*Correctors and Critics I i Correctors and Critics II*) govore o "uređivanjima" klasičnih tekstova kao jedne od propagandnih metoda paganske aristokratije. U poglavljima četrnaest i petnaest (*The Livian Revival i Greek Texts and Latin Translation*) ponovo kritikuje Simmaha kojeg smatra manje načitanim od njegovih kršćanskih protivnika. Šesnaesto poglavlje (*Pagan Scholarship: Vergil and His Commentators*) osvrće se na pisanje Vergila koje je imalo veliki utjecaj na književnost IV i V stoljeća. Sedamnaesto i osamnaesto poglavlje (*The Annales of Nichomachus Flavianus I i The Annales of Nichomachus Flavianus II*) govore o izubljenim *Annales* Flavijana, koje

je poznato samo na osnovu dva epigrafska spomenika, a za koje mnogi smatraju da je nautjecajnije pagansko djelo. U devetnaestom poglavlju (*Classical Revivals and "Pagan" Art*) autor kritikuje teorije da su izrađevine iz kasnoantičkog perioda poput kontornijata, kvalitetnih srebrenih ploča, rukotvorina od slonovače ili iluminacija rukopisa korištene kao paganska propaganda protiv kršćanstva. Cameron u dvadesetom poglavlju (*The Historia Augusta*) vrši ponovnu procjenu *Historia Augusta*, za koju se tvrdi da je prikriveni napad na kršćanstvo i proizvod paganske reakcije u Rimu, i zaključuje da ona nije bila paganska propaganda već samo djelo neukih autora. U zaključnom poglavlju (*Conclusion*) autor nudi odgovor na pitanje kada se paganizam zaista završio. Smatra da se to desilo paralelno sa nestankom svećeničkih škola početkom V stoljeća, iako su se neki rituali zadržali još dugi niz godina u udaljenim mjestima. Cameron zaključuje da nije bilo organizovanog paganskog otpora protiv kršćanstva i da je paganstvo nestalo cvileći, a ne uz prasak (Cameron, 2011, 12).

The Last Pagans of Rome je knjiga koja je izazvala brojne diskusije među istraživačima i odbacila većinu ranijih tvrdnji kada su u pitanju posljednji rimski pagani. Cameronovi posljednji pagani su rimski plemići s kraja IV stoljeća. On osporava njihov herojski nestanak; nije bilo paganskog preporoda na Zapadu, nije bilo paganske stranke, nije bilo paganskih književnih krugova i zasigurno nije bilo paganske propagande u umjetnosti i književnosti. Alan Cameron u ovom interesantnom djelu izlaže nove i kontroverzne ideje za koje je potrebno izvjesno poznavanje kasnoantičkih prilika kako bi se u potpunosti shvatile.

Napomena uredništva:

**Ovaj rad je osvojio DRUGO MJESTO na javnom pozivu za nagradu
"Prof. dr. Esad Pašalić".**

